

Чым аралі нашы продкі?

М.Ф. АПЕЙКА, бібліятэкар БАТУ

Старажытнейшымі з вядомых на тэрыторыі Беларусі сродкамі механізацыі можна лічыць маты-кападобныя прылады з каменя, косці, рога, (V–IV тысячагоддзі да н.э.)

Сапраўднай тэхнічнай рэвалюцыяй стала засваенне тэхналогіі вытворчасці земляробчай тэхнікі з жалеза, і адбылося гэта, па дадзеных археолага Л.Побала, у 6–5 стагоддзях да н.э., гэта значыць, тады, калі і ў Старажытным Ягіпце на нашай зямлі пачалі араць плугам з жалезным сашніком і жаць жалезным сярпом.

Эвалюцыя земляробчай тэхнікі ішла шляхам спецыялізацыі і павялічэння наменклатуры сельскагаспадарчых прылад і машын, прычым экстенсіўная гэтая тэндэнцыя панавала у сельскагаспадарчым машынабудаванні аж да XIX стагоддзя, калі вынаходніцтва камбінаваных машын сталася яшчэ адной рэвалюцыяй у гісторыі гэтых машын.

Яксна новы метады канструявання, інтэнсіўны, калі ўніверсальнасць і шматфункцыянальнасць машын сталі адным з адлюстраванняў інтэнсіфікацыі земляробства, гэты метады быў, безумоўна, яскравай працявай росту капіталістычных адносін.

Трэба адзначыць, што новыя матэрыялы і тэхналогіі выкарыстоўваліся побач са старымі досыць доўга.

Яшчэ у IX–XIII ст. па дадзеных М.Ф. Гурына, для вырабаў земляробчай тэхнікі ўжываліся вольная гарачая коўка, зварка жалеза і сталі, тэрмічная апрацоўка сталі, цаментацыя жалеза, пайка жалеза і сталі, абточванне на тачыльным коле і г.д.

Нельга забывацца на тое, што Беларусь здаўна была перакрыжаваннем гандлёвых шляхоў з Поўначы на Поўдзень і з Захаду на Усход, а будаўніцтва густой сеткі чыгункі ў другой палове XIX ст. толькі стымулявала рост капіталістычных адносін, а з імі і механізацыі сельскай гаспадаркі.

Адбываецца рост колькасці фабрык і заводаў па вырабу земляробчай тэхнікі: калі ў 1881 г. В.Іверсен налічваў 16 такіх устаноў, з гадавым прыбыт-

кам звыш 1000 руб., то ў 1910 г., па звестках М.С. Сямёнава, такіх прадпрыемстваў было ў Мінскай губ. — 17, у Віленскай — 4, у Віцебскай — 8, у Гродненскай — 9, у Магілёўскай — 3.

А драбнейшых прадпрыемстваў толькі ў Віцебскай губ. было 183.

Апроч таго, сельскагаспадарчую тэхніку выраблялі яшчэ і ўсе чыгуналіцейныя заводы, а гэтаксама большасць машынабудаўнічых прадпрыемстваў несельскагаспадарчага профілю, а таксама ўсе механічныя майстэрні пры сярэдніх сельскагаспадарчых навучальных установах.

Тут нельга не адзначыць, што вельмі вялікую ролю ў прагрэсе сельскагаспадарчай тэхнікі на Беларусі адыгралі як таварыствы сельскіх гаспадароў, так і ўзнікшыя пазней кааператыўныя земляробчыя аб'яднанні розных узроўняў, а гэтаксама (асабліва ў пачатку XX ст.) земствы. Усе яны актыўна займаліся фармаваннем рынку сельскагаспадарчай тэхнікі, праводзячы вялікую асветніцкую працу сярод сялян: арганізавалі шэраг разнастайных курсаў, конкурсы, выстаўкі машын, паездкі за мяжу з мэтай абмену вопытам, напрыклад, беларусы з Мінскай губ. мелі магчымасць наведаць краіны Скандынавіі, а да сялян Магілёўскай губ. ехалі за перадавым вопытам вядзення гаспадаркі іх калегі з Вяцкай, Чарнігаўскай, Уладзімірскай, Яраслаўскай, шэрагу іншых губерняў Цэнтральнай Расіі. Справаздачы беларусаў, якія пабывалі за мяжой з мэтай набыцця перадавога вопыту, друкавалі пасля абмеркавання на сходзе таварыстваў сельскіх гаспадароў масавым тыражом для распаўсюджвання сярод сялян.

Нехта можа зларадна заўважыць, што беларускія сяляне да канца XIX ст. ўжывалі саху — але, гэта праўда! Заўважым толькі, што яны ўжывалі беларускую (іначай — літоўскую, або падляшскую) саху, якая па сваёй канструкцыі вельмі адрознівалася ад сахі вялікарускай і ўяўляла сабою фактычна драўляны плуг, гэта значыць, з'яўлялася машы-

най, а не прыладай, як саха вялікаруская. І ці варта, не паглядзеўшы, якія глебы араліся на Беларусі сохамі, адразу казаць пра адсталасць нібыта беларусаў з нагоды выкарыстання імі сахі? Такі лёгкі драўляны плуг на супясчаных і пясчаных глебах быў нашмат лепшы за цяжкі жалезны, нашмат і таннейшы.

А цяжкія глебы аралі жалезнымі плугамі розных марак і мадыфікацый: плугамі Рандаля, Рансома, Сімса і Джэферыса, Говарда, Экерта, Дамбалья, Мельгозе.

Паравымі плугамі карысталіся пераважна ў гаспадарках панскіх маенткаў, напрыклад, у Мінскай губ. іх было 49.

Як сведчыць У.У. Марачеўскі, у канцы XIX ст. беларускія сяляне перайшлі да баранавання выключна баронамі заводскага вырабу, хаця да таго карысталіся самаробнымі (рамнымі і плеценымі).

Што да камбінаваных машын, то яны пачалі працаваць на абшарах Беларусі на поўстагоддзя раней, чым у Амерыцы. Амерыканец Хол запатэнтаваў свой камбайн у 1871 г., а наш зямляк В.М. Лебедзеў з Віцебскай губ. апырэдзіў яго аж на паўсотні год.

У 1910 г., па звестках М.С. Сяменава, Віцебская губ. заняла вядучае месца ў Расійскай імперыі па вырабе глебаапрацоўчай тэхнікі, апырэдзіўшы ўсе астатнія губерні, прычым кошт адналемешнага плуга ў Віленскай, Гродзенскай, Мінскай, Магілёўскай губ. складаў 4–5 руб. пры сярэднім кошце такога самага плуга ў іншых цэнтральных губернях Імперыі 9–11 руб.

На Беларусі XIX ст. выкарыстоўваліся наступныя глебаапрацоўчыя машыны: рухадлавыя плугі Сухені, Уржэсінскага, Доўгерда, Лапшына, Цыхоўскага, лёгкія і цяжкія арліныя плугі, лёгкія і цяжкія

шведскія плугі, плугі Дамбалья, Мельгазе, Рансома, Сака, плугі Экерта з шрубавым адвалам і трохлемешныя, люблінскія груберы, крумеры, акучнікі, палольнікі, запашнікі, скарыфікатары, драпачы, культыватары, валакушы, каткі гладкія, зубчастыя і кольчастыя, карчавальныя машыны розных марак, бароны драўляныя і плеценыя, спружынывыя, бароны тыпу «зігзаг» Говарда, бароны Валькура, Рандаля, Ла-Дова, бароны ланцуговыя, рычажныя, сенажатныя бароны Говарда і Лааке.

Такі разнастайны і вялікі парк гэтых машын сам сабою вымагаў аналізу — і аналіз з'явіўся — то была кніга «Теория плуга, орудника и бороны» — кніга па мадэляванні гэтых сельскагаспадарчых машын. І з'явілася яна у 1885 г.

Дарэчы, гэтую працу добра ведаў і спасылаўся на яе славу Гарацкін.

Фармаванню рынка сельскагаспадарчых машын спрыялі і формы набыцця іх у растэрміноўку, здача машын на пракат (толькі у Мінскай губ. існавала у 1910 г. 12 пракатных станцый, а апроч таго, іх давалі на пракат амаль усе вытворцы і амаль усе склады такіх машын).

А якую разнастайную працу па фармаванню рынка сельскагаспадарчых машын вялі шматлікія навучальныя ўстановы: ніжэйшыя і сярэднія сельскагаспадарчыя школы, рамесныя майстэрні пры іх, селекцыйныя станцыі...

Дарэчы было б тут узгадаць і Сцебутаўскія Жаночыя Вышэйшыя (аналог Бестужаўскіх — медыцынскіх) Сельскагаспадарчыя Курсы, і сталіцу тагачаснай аграхіміі — веску Бацішчава А. Энгельгардта, і ягоную лінію электраперадачы даўжыней 2,5 вярсты да Мачул, і шмат, шмат чаго цікавага яшчэ, але, баюся, вылучанай плошчы можа не хапіць на ўсе гэта, і таму стаўлю кропку пакуль тут.

